

Теоретичні аспекти мовленнєвої діяльності в курсі "Загальне мовознавство"

/

/ Зб. наукових праць. Педагогічні науки.–ХДПУ, Вип. XXXVII. – Херсон. – ХДУ, 2004. – С.228-231.

Проблема визначення сутності такого явища мовної дійсності мовленнєвої діяльності не нова. Проте особливою увагою вона користується на сучасному етапі розвитку і функціонування української мови як засобу, що забезпечує послідовний розвиток суспільства.

Суспільство неможливе без спілкування його членів. Продукти матеріальної і духовної культури людини набувають свого значення передусім у процесі мовленнєвої діяльності, до аналізу якої зверталися такі відомі мовознавці, як Ф.де Соссюр, дуже близько до вивчення цього явища стояв і В. фон Гумбольдт; академік Л.Щерба процесу мовленнєвої діяльності надавав особливої ваги; мовознавець Е.Косеріу розглядав цю проблему з лінгвопсихологічного боку.

Зверталися до аналізу мовленнєвої діяльності відомі психологи і фізіологи. Так, О.Леонт'єв вивчав її в контексті діяльності людини [1:64], Л.Виготський вийшов на розуміння мовлення "як, перш за все, засобу соціального спілкування, засобу висловлювання і розуміння" [1:11], а І.Зимня визначає мовленнєву діяльність, як форму "комунікативно-суспільної діяльності, що являє собою взаємодію людей за допомогою мовлення як засобу формування і формулювання думки посередництвом мови" [1:45]. Як бачимо, це явище неможливо віднести лише до сфери мовознавчої науки, бо у його формуванні й виявленні беруть участь не лише мовознавча наука, а й фізіологія та психологія. Тому цей феномен викликає багато суперечок.

Проблема мови, мовлення, мовленнєвої діяльності не нова, але залишається актуальною, особливо у час нових технологій, коли мовленнєву діяльність іноді намагаються замінити надновими технологіями. Відтак питання існування і функціонування мови, мовлення, мислення і мовленнєвої діяльності є важливою, заслуговує уваги вчених різних галузей науки, оскільки її розв'язання спонукає до розуміння природи походження мови, її розвитку та ролі, мовлення і мовленнєво-мисленнєвих процесів у житті людства.

Для правильного усвідомлення явищ мовної дійсності, розвитку знань і формування вмій та навичок аналізу мовних явищ студентам-філологам необхідні теоретичні основи наукових знань про мову, мовлення, мислення і мовленнєву діяльність.

Створення бази таких знань починається під час вивчення курсів "Основи культури мови", "Практичний курс сучасної української мови", "Психологія", де студенти ознайомлюються з поняттями мови і мовлення, вчать їх усвідомлювати як різні, але водночас взаємозумовлені й узаємопроникливі явища мовної дійсності. Проте глибоке наукове вивчення і засвоєння цих мовознавчих понять відбувається в процесі опанування курсу "Загальне мовознавство", що викладається в два етапи: перший – на I-му курсі, де студенти на заняттях зі "Вступу до мовознавства" знайомляться з елементарними визначеннями мови і мовлення, виробляють уміння їх розмежовувати, сприймати як наукові поняття, і II-й – на IV-му курсі, коли завершено вивчення основних філологічних дисциплін, вивчається "Загальне мовознавство", що дає можливість спиратися на вже засвоєні відомості про мову і мовлення. На цьому етапі майбутні філологи узагальнюють набуті протягом трьох років лінгвістичні знання, розглядають фундаментальні загальнотеоретичні питання сучасного розуміння мови і мовлення, їх пізнавально-комунікативну сутність як об'єктів лінгвістичних досліджень. Таким чином, набувають уміння науково пояснювати мовні факти, філософськи осмислювати їх, що забезпечує добре усвідомлення всього

курсу мовознавчих дисциплін як чіткої системи, складові якої взаємозумовлені й взаємопов'язані. Програмою курсу "Загальне мовознавство" передбачено з'ясування загальнотеоретичних і методичних питань сучасних поглядів на досліджувану нами проблему, що вимагає від студентів-філологів виявляти діалектичний характер лінгвальної дійсності в цілому, і всіх її форм і засобів зокрема.

Починаючи вивчення теорії мовознавства з питань "Мова і суспільство", "Роль мови у формуванні суспільної свідомості", "Мова як особлива знакова система", що забезпечують засвоєння студентами наукових відомостей про мову як суспільне явище, викладач поступово підводить їх до розуміння наукового осмислення і пояснення понять мова і мовлення; мова, мислення, свідомість; суспільна природа мови і мовленнєва діяльність. Проте зазначимо, що якщо в підручниках із "Загального мовознавства" досить багато уваги приділяється поняттям мова і мовлення, від початків їх виділення як предмета вивчення мовознавчої науки, до сучасної наукової інтерпретації, то поняття мовленнєва діяльність розглядається недостатньо. Це, можливо, пояснюється складністю питання, тим, що лише сьогодні ця проблема стала активно висвітлюватися в науковій літературі.

Проте досить чітко, як на нашу думку, хоча й стисло подається матеріал, який розкриває сутність терміна "мовленнєва діяльність" у підручнику С.Семчинського (Загальне мовознавство. Видання друге, перероблене й доповнене.– К.: АТ "ОКО", 1996.– 416с.), де автор виходить на мовленнєву діяльність із суспільної природи мови і зазначає, що "Суспільство неможливе без спілкування його членів. Продукти матеріальної й духовної діяльності людини набувають свого значення передусім у процесі спілкування" [3:257]. Далі автор, погоджуючись із І.Зимньою, пише про те, що комунікативний акт (до речі, І.Зимня називає це явище комунікативно-суспільною діяльністю) "відзначається складністю, бо він уключає в себе не лише сам процес передачі й обміну інформацією, а й стосунки його учасників, їхнє сприйняття і розуміння повідомлення, загальних і

спеціальних умов, за яких здійснюється спілкування, а також ставлення до переданої чи сприйнятої інформації. У комунікативних актах здійснюється мовна діяльність людини" [3:258]. Далі С.Семчинський, спираючись на думку мовознавців (Т.Лакмена, Б.Серебренникова) доводить, що будь-яке мовне повідомлення є наслідком мовленнєвої діяльності індивіда, але це не означає, на його думку, що ця діяльність є індивідуальною, навпаки, вона є суспільною, обов'язковим компонентом якої є мова. Однак автор не розглядає різні форми і ситуації мовленнєвої діяльності. Він подає наукове пояснення мовленнєвої діяльності, але дещо узагальнено, що не забезпечує сучасного розуміння поняття *мовленнєва діяльність* (окрім того, автор вживає термін *мовна діяльність* замість усталеного *мовленнєва*). У підручнику згадується процес *говоріння і розуміння* при розгляді питання породження і сприйняття мовлення, але їх суть розкривається дещо поверхово. Відразу зауважимо, що це не знижує значення матеріалу, поданого в підручнику, а навпаки, порівнюючи з попереднім виданням, бачимо, що матеріал доповнено, оновлено, окрім того, це доводить складність і ще недостатню вивченість проблеми мовленнєвої діяльності у сучасній лінгвістичній науці.

Недостатньо повна характеристика проблеми мовленнєвої діяльності у науковій літературі до певної міри утруднює подальше розуміння матеріалу з історії мовознавчої науки, де вивчається історичний розвиток мовознавства. Наприклад, студенти повинні добре оперувати поняттями мова, мовлення, мовленнєва діяльність, щоб осмислити мовознавчі погляди В.фон Гумбольда, який, як зазначається в підручнику Г. Удовиченка "Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень" (К.:Вища школа, 1980), уже тоді (18ст.) послідовно розрізняв мову та мовлення і не відривав їх від мислення; мову вчений розглядав як діяльність, що формується на основі діяльності мислення, яка й передбачає мову. Щодо мовленнєвої діяльності, то В.фон Гумбольдт розглядав саму мову як діяльність: "Мова, – як уважав В. Гумбольдт, – є не продукт діяльності (ergon), а діяльність (energeia)" [4:26].

Мовленнєву діяльність, мову, її компоненти В.Гумбольдт розглядав з погляду синтетичних процесів, тобто він уважав, що з найпростіших своїх елементів мова складається в результаті синтетичної діяльності: через синтез утворюється щось нове, чого не було в жодній із з'єднувальних частин до сполучення їх.

У мовознавчій науці взагалі та в курсі "Загальне мовознавство" зокрема, авторитетними є думки Ф.де Соссюра щодо мови, мовлення, мовленнєвої діяльності, оскільки вважається, що саме він стояв біля джерел розмежування мови і мовлення, визначення мовної діяльності, незважаючи на те, що, як уже відомо, ці явища були поміченими ще до нього (наприклад, В.Гумбольдтом).

Значення лінгвістичної спадщини Ф.де Соссюра є незаперечним, бо саме він зумів дати визначення аналізованим поняттям, чого до нього ніхто не робив. Тому, досліджуючи мовленнєву діяльність, нам необхідно спиратися на його праці.

Дуже чітко автор "Курсу загальної лінгвістики" (Ф.де Соссюр.– К.: Основи, 1996) сформулював свої погляди на такі явища мовної дійсності, як мова, мовлення і мовленнєва діяльність. Цікавим видається те, що мовознавець вважає мовленнєву діяльність як єдність мови і мовної здатності. Між тим Ф.де Соссюр висловлює думку, на відміну від В.Гумбольдта, який, як уже зазначалося, вважав мовленнєву діяльність суспільним явищем, що "Мовна діяльність має дві сторони: індивідуальну і суспільну, причому зрозуміти їх окремо одна від одної неможливо" [5:19].

У курсі "Загального мовознавства" студентами глибоко засвоюється вчення Ф.Де Соссюра, що стосується лише понять мови і мовлення, а явище мовленнєвої діяльності розглядається побічно. Але ж саме його розуміння збагачує філологічну ерудицію студентів, допомагає краще усвідомити й інші явища мовної дійсності.

У науковій літературі із загального мовознавства висвітлюються й інші сучасні теорії, що дещо змінили погляди на теоретичні положення

швейцарського лінгвіста, по-різному трактуючи зміст і значення дихотомії "мова і мовлення". Більшість із них загалом приймають Соссюрівське трактування явища "мова і мовлення", проте намагаються його уточнити. Так, наприклад, Л.Єльмслєв замість термінів "мова і мовлення" вживає "схема й узус", Н.Хомський – "компетенція і виконання", Е.Бюйссанс виділяє три поняття: мова, дискурс, мовлення. Подібно протиставляє три поняття Л.Щерба: мовленнєва діяльність, що охоплює процеси говоріння і розуміння; мовний матеріал, тобто сукупність усього сказаного й написаного і мовна система (словники і граматики). Розвиваючи вчення Л.Щерби, М. Андрєєв та Л.Зіндер запропонували чотириелементну будову: мову, мовлення, мовленнєвий акт, мовленнєвий матеріал. Під мовленнєвим матеріалом розуміється конкретна реалізація системи мови; під мовленнєвим актом – процес, породженням якого є мовленнєвий матеріал; під мовленням – система сполучень мовних елементів у тексті [2:50-51]. Студенти-філологи повинні бути ознайомлені з різними теоріями й поглядами вчених, щоб навчитися робити власні узагальнення і доходити правильних висновків, а головне – осмислити сутність феноменів "мова, мовлення, мовленнєва діяльність, спілкування", на яких ґрунтується шкільна мовна освіта й формування мовної особистості випускника середньої школи.

Таким чином, беручи до уваги складність мовознавчих понять, їх еволюцію, різноплановість думок учених, узагальнюючи їх, студентам необхідно дати чітке уявлення про мовленнєву діяльність, її види та значення в сучасній мовознавчій науці, що можливо здійснити під час вивчення такого складного курсу як "Загальне мовознавство", використовуючи досягнення сучасного наукового вчення про мовленнєву діяльність.

Література

1. Зимняя И. А. Лингвопсихология речевой деятельности. – М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. – 432с. С.45.

2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство.– К.: "Академія", 1999.– С.50-51.
3. Семчинський С.В. Загальне мовознавство.– К.: "ОКО", 1996.– С.257-259.
4. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень.– К.: Вища школа,1980.– С.27-29.
5. Фердинанд де Соссюр Курс загальної лінгвістики.– К.: Основи, 1998.– С. 19.